

В. Олещенко // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – № 3. – 2012. – С. 175–182.

References

1. Aver'janova, N., 2011. Suchasna ukrajinsjka elita: perspektyvy rozvytku [Modern Ukrainian elite: prospects for development]. Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrajinoznavstvo. VPC «Kyjivsjkyj universytet», Kyiv, 15, 41–44 (in Ukrainian).
2. Almond, G., Verba, S., (1992). Grajdanskaya kultura i stabilnost' demokratii [Civil culture and stability of democracy]. Politicheskie issledovaniya, vol.4, 34-46 (in Russian).
3. Voropajeva, T. S., 1987. Sotcialno-psihologicheskie aspekty formirovaniia grazhdanskoj pozicii lichnosti [Socio-psychological aspects of the formation of a person's civil position]. Obshee i osobennoe preobrazovanie obshchestvennykh otnoshenii. Sb. nauchn. tr. VPC «Kievskij universytet», Kiev, 53–59 (in Russian).
4. Voropajeva, T. S., (1990). Structurnye i tipologicheskiye osobennosti grazhdanskoj pozicii kak sistemoobrazuyushchego factora aktivnosti lichnosti. Avtoreferat dissertacii na soiskaniye uchenoj stepeni kandidata psihologicheskikh nauk. [Structural and typological features of the civic position as a system-forming factor of personal activity. The dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences]. KSU them. T.G. Shevchenko, Kiev, 21 (in Russian).

5. Voropajeva, T. S., Polubojarynova, O. I., 1994. Teoretyko-metodologichni osnovy stanovlennja istorychnoji psykhologhiji [Theoretical and methodological foundations of the formation of historical psychology]. Osobystij i narod: pohljad istorychnoji psykhologhiji. Kyiv, 14–15 (in Ukrainian).

6. Gladkikh, V., 2017. Vozmozhno li poiavlenie novoi politicheskoi elity bez melioracii politicheskogo bolota v Ukraine? [Is it possible the emergence of a new political elite without melioration of the political marsh in Ukraine?]. Article. Retrieved from URL (in Russian).

7. Kvasnyca, O., 1999. Nacionaljna elita – dukhovno-intelektualjne jadro naciji [The national elite is the spiritual and intellectual core of the nation]. Publicystyka i tendenciji rozvytku svitu: Zb. nauk. statej. L'viv, 79–83 (in Ukrainian).

8. Krjukov, O. I., 2006. Polityko-upravlinsjka elita Ukrajiny jak chynnyk derzhavotvorennya: Monografija. [Political and management elite of Ukraine as a factor of state formation: Monograph]. Vyd-vo NADU pry Prezydentovi Ukrajiny, Kyiv, 252 (in Ukrainian).

9. Lisovyj, V., 2002. Elita [Elita]. Filososfskyj encyklopedychnyj slovnyk. Abrys, Kyiv, 193–195 (in Ukrainian).

10. Oleshchenko, V., 2012. Politychni elity: osoblyvosti formuvannya u period nezalezhnosti Ukrajiny [Political elites: peculiarities of formation during the period of Ukraine's independence]. Visnyk Nacionaljnoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny. № 3, 175–182 (in Ukrainian).

УДК 130.2(=161.2)

Тетяна Гардашук, Неля Філянiна

РОЛЬ ЕЛІТ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА (ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС)

Анотація. В статті розглядається історична роль еліти (еліт) у формуванні суспільної екологічної свідомості та у розв'язанні екологічних проблем загалом від початку промислової революції 16–17 ст. в Англії, яка спричинила суттєвий вплив на природне довкілля, і до наших днів.

Перші прояви стурбованості еліт людським впливом на природу та втратою гармонії між людиною та природою пов'язані з епохою Романтизму і найбільш виразно були артикульовані в англійському (Персі Біші Шеллі, Блейк, Дж. Байрон, Колридж, Вільям Вордсворт, Дж. Клер) на німецькому романтизмі (Фрідріх Вільгельм Шеллінг, Новалис).

Стурбованість суспільних еліт (письменників, вчених-натуралістів, громадських діячів, митців) кінця 19–початку 20 ст. станом довкілля, виснаженням природних ресурсів, втратою багатьох видів рослин і тварин, занепадом природно-культурної спадщини загалом, що їх зумовила стрімка індустріалізація й урбанізація західного суспільства, формує передумови сучасного екологізму. В цей час природу продовжують розглядати як джерело гармонії та стабільності, що здатне протистояти руйнівній силі індустріальної цивілізації, яка стрімко змінювала навколишній світ. Особливості становлення європейського руху за збереження природи зумовлювали національними, культурними, економічними й політичними особливостями країн Західної Європи, а також домінуючими суспільними моральними й естетичними цінностями тієї чи тієї європейської країни. Спільним наслідком діяльності широкого спектра природоохоронних організацій і товариств стало ухвалення відповідних законодавчих актів кінця 19–початку 20 ст. у низці країн Європи. Це створило сприятливі умови для розвитку європейської мережі природоохоронного руху й інтернаціоналізації його діяльності та формування першої хвилі екологічної мобілізації, що її ініціювали суспільні еліти кінця 19–початку 20 ст.

Після Другої світової війни екологістський рух охопив широкі верстви населення у промислово розвинених країнах Західної Європи й Північної Америки. Відбулася своєрідна біфуркація руху за збереження природи на власне природоохоронний рух і рух за охорону довкілля та якості життя людини як складової боротьби за права людини. Від

1960-х років вони становлять дві потужні гілки суспільно-політичного руху, але, незважаючи на відносну автономію, тісно взаємодіють між собою.

Становлення другої хвилі екологізму пов'язують з початком екологізації всіх сфер суспільно-політичного життя упродовж 1960-х – 1970-х років та з запровадженням відзначення Дня Землі у квітні 1970 р. Таким чином відбулася трансформація елітарного руху на захист природи і доквітля на масовий рух за екологічні права людини та збереження природи. Незважаючи на те, що екологістський рух пройшов шлях від стурбованості еліт, викликаної наступом індустріалізації, розширеного сільськогосподарського виробництва, урбанізації на природу та негативними наслідками економічного зростання загалом і, відповідно, зростанням споживання, до руху масового, в якому беруть безпосередню участь тисячі й мільйони людей, еліти продовжують відігравати у ньому вагомую роль.

Ключові слова: охорона природи, екологічна кризи, екологічний рух, екологізм, еліти, Романтизм, «Мовчазна весна», Римський клуб.

Tetiana Gardashuk, Nelya Filiyanina

THE ROLE OF ELITES IN FORMATION OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS OF SOCIETY (HISTORICAL OVERVIEW)

Abstract. The historical role of elite (elites) in formation of the public ecological consciousness and in solving of environmental problems from the beginning of industrial revolution of 16-17 centuries in England which resulted in drastic impacts on the environment until our days are considered in the article. It was discovered the evolution of the environmental concerns from the worry of the elites about nature to the modern global mass movement.

The first concern of elites over the human impacts on nature and over the loss of harmony between man and nature is related to the time of Romanticism. It was articulated in the most expressive form in the English Romanticism (Percy Bashi Shelley, William Blake, George Byron, Samuel Taylor Coleridge, William Wordsworth, John Clare) and in the German Romanticism (Friedrich Wilhelm Schelling, Novalis).

The concern of the public elites (writers, scientists-naturalists, public figures, artists) of the end of the 19th and early 20th centuries over the state of the environment, natural resources depletion, species extinction and over the decline of the natural and cultural heritage in total due to rapid industrialization and urbanization created the preconditions for the modern ecoglim. During that period nature is still considered as a source of harmony and stability which is able to resist to destructive power of industrial civilization, which rapidly transforms the environment. Particular features of development of the European movement for nature protection were shaped by the national, cultural, economic and political peculiarities of the countries of the Western Europe, as well as by dominating social moral and aesthetic values of particular country. The joint result of the activities of the broad spectrum of environmental organizations and groups was the adoption of legislative acts aimed at natural-cultural heritage protection of the end of the 19th and early 20th centuries in a number of European countries. This created favorable conditions for networking the European environmental movement and for internationalization of its activities and for forming the first phase of the environmental mobilization of the society, initiated by the public elites of the end of the 19th and early 20th centuries.

After the Second World War the broad strata of population in the Western Europe and the North America were involved in the environmental movement. At the same time this movement was split in two principal branches, namely: the nature conservation movement and the movement which considers the quality and safety of human environment as a part of human rights in a democratic society. From 1960s there are two relatively autonomous main branches of the public movement, which, however, closely interact with each other. The formation of the second phase of environmentalism is related to the penetration of the ideas of environmental protection in all spheres of social and political life during 1960s-1970s («Silent Spring», the Club of Rome) and celebration of the Earths Day in April of the year 1970. Thus, the elitist movement for nature protection was transformed into the mass movement for human rights to live in the save environment.

In spite of the environmental movement has gone the way from concerns of the elites over the growth of industrialization, urbanization and negative environmental impacts of economic growth and, consequently, overconsumption to the mass movement of thousands and millions of people, the elites still continue to play a significant role in it.

Keywords: nature conservation, environmental protection, environmental crisis, environmental movement, ecoglim, elites, Romanticism, «Silent Spring», the Club of Rome.

У найбільш загальній формі поняттям «еліти» описують особистостей або групу людей того чи того суспільства, які генерують значущі ідеї та принципи, беруть на себе відповідальність за ухвалення суспільно важливих рішень, користуються авторитетом і популярністю серед населення, виконуючи роль моральних авторитетів тощо. Своєю публічною діяльністю, поведінкою та висловлюваннями представники еліт задають певні стандарти для наслідування іншими членами суспільства, впливають на формування моральнісних орієнтирів, потреб, смаків та уподобань населення загалом чи його окремих груп.

Поняття «еліти» є інтегральним, і використовується для означення світових чи загальнонаціональних еліт, серед яких також

виділяють еліти в окремих суспільних сегментах, як от: політична, університетська, наукова, технічна еліти, бізнес-еліта тощо.

Метою цієї розвідки є розглянути історичну роль еліти (еліт) у формуванні суспільної екологічної свідомості та у розв'язанні екологічних проблем загалом.

Викладення основного матеріалу. Для кращого розуміння ролі еліт в мобілізації суспільної стурбованості питаннями охорони природи, захисту рослин і тварин, у формуванні масового екологістського руху та у розв'язанні екологічних проблем загалом варто звернутися до **історичних витоків** цього питання.

Хоча локальні екологічні кризи супроводжували людство від самого початку антропогенезу, виток

сучасних екологічних криз пов'язують насамперед з новочасною промисловою революцією, яка розпочалася в Англії в 16–17 ст., а протягом 19 ст. охопила Європу, США, інші країни світу. У цей час людська діяльність спричинила доволі радикальний вплив на природне довкілля, що виявлялося, насамперед, у забрудненні повітря внаслідок інтенсивного спалювання вугілля, вирубуванні лісів, стрімкого збільшенні кількості заводів і фабрик. Зокрема, з промисловою революцією пов'язують сучасні кліматичні зміни, які умовно датують 1750 роком. Практично одночасно із розгортанням промислової революції почали звучати стурбовані голоси представників тогочасних еліт, які застерігали щодо небезпечних наслідків наступу нового машинного виробництва на природу, а також висловлювати тривожні передчуття, породжені спостереженнями за відчуженням людини від природи. Найбільш виразно ці голоси представлені у романтизмі, що репрезентує широку ідеологічну течію на межі 18–19 ст., яка охоплювала літературу, насамперед поезію, мистецтво (живопис і музику), філософію, історичну науку, право, політичну економію. Одним із основоположних принципів романтизму став принцип «універсалізму» на засадах тісного союзу мистецтва, філософії та науки [2, с.3]. Романтики зверталися до природи як до універсального принципу життя, а сама природа поставала як джерело творчості, символ повноти й змістовності буття, притулок людської життєвої сили [8].

Романтизм протиставляв поетичне осягнення природи методам раціонального наукового пізнання Нового часу, коли, як зауважує Г. Блюменберг, аналізуючи вчення Френсіса Бекона, розум проголошувався «найвищою судовою інстанцією й найвищим трибуналом болючих допитів природи» [1, 307], а «любов до світу тільки заважає неупередженому допитові, з яким лицар до світу вступається» [1, 308]. Натомість романтизм, висновує Г. Блюменберг, зорієнтований на протилежний образ, коли світ промовляє до людини, а людина здатна його почути, дослухаючись до цього промовляння. Дослідники практично одностайні в думці, що центральною опорою романтизму є концепт природи, яка, як зазначає А. М. Єрмоленко, постає як цілісний живий організм, а суспільство та люди є частинами цього організму: «Цілісність, органічною єдністю визначаються й відносини людини та природи, які разом утворюють єдину спільність, що, власне, і є сутністю людини» [5, 137]. Таке бачення природи протиставляється механістичному уявленню про природу, як машину, тобто штучно сконструйований механізм, котрий сформувалося на методологічних засадах Нового часу (модерну) і Просвітництва. Романтизм же формується як критика та альтернатива модерну, і саме в романтичній критиці модерну, наголошує А. Єрмоленко, зароджується ідея природної спільноти, до якої належать не лише живі істоти, а й увесь позалюдський світ. Ця ідея цілісності природи, що описується через поняття «господа природи» і є

проявом божественного порядку, який сам на себе вказує, а людська активність може і має бути вплетена, вбудована в цей порядок [5, 138]. Саме романтизм започатковує спроби, спрямовані на критику індустріалізму та захист природи від промислової експансії [5, 141]. Особливо яскраво ця тенденція окреслюється в англійському та німецькому романтизмі, а ідеї цілісності, органічності світу та єдності природи та людини найбільш цілісно постали у філософії Шеллінга (Фрідріх Вільгельм Шеллінг, 1775-1854 pp.) та Новаліса (Фрідріх фон Гарденберг, 1772-1801 pp.).

В англійському романтизмі концепт природи також посідав центральне місце. На відміну від феодальної роздрібненої Німеччини, Англія кінця 17–початку 18 ст. була флагманом промислової революції, масштабного запровадження фабрично-заводського виробництва, що супроводжувалося формуванням промислової буржуазії та класу найманих робітників. Новий спосіб виробництва вимагав більшої кількості природних ресурсів і чинив значно відчутніший негативний вплив на довкілля порівняно з попередніми часами. Не випадково наприкінці 17 ст. натураліст Джон Евелін (John Evelyn) закликав Королівське товариство (Royal Society) звернути пильну увагу втрату лісів в Англії, що набула масштабів епідемії, а у своїй книзі «Сильва» («*Sylva, or A Discourse of Forest-Trees*», 1664) він обстоював необхідність ухвалення такого закону, який охороняв би «наші ліси».

Серед питань, що порушувалися у той час в Англії, було й переосмислення ставлення людини до тварин, яке розглядалося не лише в полі моралі, а й втілювалося у перших законах про захист тварин від жорстокого поводження. Крім того, було засновано Товариство для попередження жорстокого ставлення до тварин (Society for the Prevention of the Cruelty to Animals, 1824 p.). Прикметно, що поміж голосів на захист тварин чільне місце належало письменникам-романтикам, які у своїх творах віддзеркалювали вадливість людської турботи «про братів наших менших». Натхненником цього руху вважають англійського поета-романтика Персі Біші Шеллі (Percy Bysshe Shelley), котрий, зокрема, обстоював доцільність дотримуватися вегетаріанства (A Vindication of Natural Diet, 1813). Шеллі також прагнув у своїх поемах промовляти від імені природи та голосом природи. До теми апокаліпсису навколишнього світу під натиском промислової революції зверталися також Блейк (Blake) та Байрон (Byron), котрі в закликали думати про вразливість життя на землі і розмірковували про те, що земля доволі швидко перестає бути середовищем для органічного життя [15].

Письменники-романтики часто зверталися до поняття «природної економії» аби збагнути самим і показати іншим взаємозалежності між земними істотами та заплутані зв'язки, що притаманні життю на землі. Складне, але узгоджене життя природи бралось за основу для поетичної творчості та

пропонувалося як чи не ідеальна модель для політичної діяльності, оскільки однією з ключових ідей, яку просували романтики, возвеличуючи природу, була ідея притаманного природі почуття загального братерства. І саме цим почуттям, на їхнє переконання, має керуватися людство у забезпеченні чільного соціального порядку, щоб усі почувалися в гармонії та безпеці.

Якщо романтична стурбованість станом довкілля та природи на макрорівні яскраво виявляє себе у творах Шеллі та Блейка, то поезіям Колриджа (Coleridge) був притаманний погляд на природу як на формувальну владу, що поєднує в одне ціле всі живі істоти. Але стурбованість станом природи знаходила втілення і на мікрорівні у формі персоніфікованих переживань за долю окремих тварин, як, наприклад, у поезіях Дж. Клера (John Clare, 1793-1864 рр.) та Вільяма Вордсворта (William Wordsworth, 1770-1850 рр.) [15]. Не можна також не згадати поезію втратного шотландського поета Роберта Бернза (1759–1797) «До миші, вивернутої плугом з нори в листопаді 1785 р.», яка стала символом вразливості природи перед наступом людини.

Філософи, поети та письменники доби Романтизму, високо поцінуючи світ природи, возвеличували його як «доброчинну протиотруту» від гонитви за матеріальними цінностями й прибутками та від марнотратства природних благ. Така реакція тогочасної інтелектуальної та творчої еліти попереджала суспільство про небезпеки і, водночас, висловлювала ще не оформлену реакцію частини суспільства на очевидне руйнування природи промисловістю та капіталістичним споживанням. Таким чином, творчість представників доби Романтизму можна вважати першим виразним проявом уваги еліт до екологічних негараздів. І хоча масовий природоохоронний рух почав формуватися з другої половини 18 ст., саме епоха Романтизму стала тим історичним відтинком часу, коли стурбованість станом навколишнього природного середовища доволі чітко була артикульована в суспільстві.

Наступ на природу, що стрімко посилювався упродовж 19 – початку 20 ст., привертає все більше уваги з боку діячів науки, культури, мистецтва. Саме впродовж XIX ст. відбувається становлення природоохоронних організацій і товариств, основними рисами яких стала вимога збереження сільськогосподарських угідь, вікових дерев, джерел, водойм, скель, печер тощо. Вважають, що перша природоохоронна організація «*The Commons, Footpaths and Open Space Preservation Society*» була заснована у Великій Британії 1865 року [17, viii]. Водночас наприкінці 19 ст. відбувається становлення наукового підходу до природоохоронної справи. В.Теобальд визначає мету природоохоронної діяльності цього періоду як «боротьбу проти систематичної інструменталізації природи, її деградації до самих лише ресурсів» [7, 95]. Піонерський досвід створення природоохоронних організацій і товариств та організації рухів і акцій на

захист природи напрацьовувався у Великій Британії, Нідерландах, Німеччині, Австро-Угорщині, Данії, Ірландії, трохи згодом – у Франції та Італії. Наприклад, у Німеччині широкої популярності набула організація з охорони птахів „Vandervogel”, членами якої свого часу були Е.Блох і деякі інші філософи природи.

Стурбованість суспільних еліт (письменників, вчених-натуралістів, громадських діячів, митців) кінця 10–початку 20 ст. станом довкілля, виснаженням природних ресурсів, втратою видів рослин і тварин, занепадом природно-культурної спадщини загалом, що їх зумовила стрімка індустріалізація й урбанізація західного суспільства, формує передумови сучасного екологізму. Натомість природу, як і за доби Романтизму, продовжували розглядати як джерело гармонії та стабільності, що здатне протистояти руйнівній силі індустріальної цивілізації, яка стрімко змінювала навколишній світ. Їхня діяльність сприяла формуванню в суспільстві дещо ідеалізованого уявлення про природний порядок, якого слід дотримуватися і в суспільному житті, а також стимулювала практичні дії, спрямовані на збереження взірцевих куточків дикої природи та природно-культурної спадщини.

Особливості становлення європейського руху за збереження природи зумовлювалися національними, культурними, економічними й політичними особливостями країн Західної Європи, а також домінуючими суспільними моральними й естетичними цінностями тієї чи тієї європейської країни. Проте спільним вагомим наслідком діяльності широкого спектра природоохоронних організацій і товариств стало ухвалення відповідних законодавчих актів кінця XIX – початку XX ст. у низці країн Європи. Крім того, розгортання діяльності національних організацій і товариств створило сприятливі умови для розвитку європейської мережі природоохоронного руху й інтернаціоналізації його діяльності. Приміром, з ініціативи низки європейських організацій було започатковано діяльність Комісії з міжнародної охорони природи (*Commission for the International Protection of Nature*). Таким чином, перша хвиля екологічної мобілізації, що її ініціювали суспільні еліти, кінця 19–початку 20 ст., мала наслідком становлення європейського екологічного руху як руху за збереження природно-культурної спадщини та розбудову його відповідної організаційної структури. Подальша природоохоронна діяльність здійснювалася в цих самих межах, діставши нові імпульси лише по завершенні Другої світової війни [13, 45–47].

Варто зазначити, що природоохоронні ініціативи на теренах України кінця 19–початку 20 ст. також розгорталися в загальноєвропейському річищі, але з встановленням більшовицького режиму, природоохоронний рух був згорнутий, а більшість представників наукової, університетської та творчої еліт зазнали репресій за звинуваченням у поширенні ідей, ворожих комуністичним планам освоєння та

перетворення природи. Природоохоронні організації (Українське товариство охорони природи, 1946 р.) й рухи на кшталт руху юних натуралістів були підпорядковані радянській моделі природоохоронності [3]. Справжнім виявом природоохоронної ініціативи знизу, спрямованої на забезпечення права людини на безпечно довкілля стало зародження масового екологічного руху після 1986 року, серед ініціаторів та очільників якого були представники української еліти (Ю.Глеба, М.Голубець, О.Гончар, І.Заєць, Я.Мовчан, С.Плачинда, Ю.Щербак та ін.)

У повоєнні роки європейський природоохоронний рух набув нового розвою у Великій Британії, Нідерландах, Бельгії, Франції, інших країнах, що послугувало потужним стимулом для виходу його на міжнародну арену. Так, 1948 р. з ініціативи лідерів європейського природоохоронного руху та за сприяння ЮНЕСКО був створений Міжнародний союз з охорони природи та природних ресурсів (*IUCN – The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources*) як міжнародна асоціація країн, урядових і неурядових природоохоронних організацій. Згодом було створено ще одну авторитетну міжнародну неурядову організацію – Світовий фонд дикої природи (*WWF – The World Wildlife Fund*) з національними осередками у Великій Британії (1961), Франції (1963), Німеччині (1963), Бельгії (1965), Данії (1963), Нідерландах (1972).

У США, подібно до Західної Європи, від середини 19 ст. неабиякої популярності також набули ідеї романтичного ставлення до природи, згідно з якими природа, на протигагу людській цивілізації, втілювала чистоту і досконалість, а відтак заслуговувала на збереження у своїх найкращих проявах. «С'єра Клаб» («*Sierra Club*», 1892 р.), засновником якого був письменник і природознавець Дж.Мур (*John Muir*), та Національне товариство Аудюбон («*National Audubon Society*», 1905 р.) стали першими загальнонаціональними організаціями, що активно виступали за збереження й охорону ґрунтів, водних і лісових ресурсів та природи загалом, від яких, на переконання їхніх активістів, залежало життя й добробут людей. Із приходом до влади у Білому Домі Президента Т.Рузвельта (1901 р.) – першого президента США, який мислив категоріями збереження природи, – природоохоронна справа стала однією з прикмет прогресивного руху, що мав на меті подолання дисбалансу, спричиненого стрімкою індустріалізацією, урбанізацією й концентрацією влади в руках потужних промислових корпорацій, зорієнтованих на отримання максимального прибутку від експлуатації природних ресурсів. Упродовж президентства Т.Рузвельта було створено мережу національних лісів і заповідників дикої природи, примножено кількість національних природних парків, серед яких варто згадати всесвітньо відомий Йосемітський національний

природний парк (1906 р.). Окрім того, 1909 р. в Білому Домі відбулася Конференція з проблем збереження природи (*The White House Conference on Conservation*) за участю губернаторів усіх штатів, яка започаткувала загальнонаціональний рух за збереження природи [12, 22–23].

Прибічники охорони природи ґрунтували свої аргументи не тільки на залежності добробуту людини від природи, скільки наголошували необхідність створення нової етики, яка б визнавала самоцінність природи, її право на існування незалежно від людських уявлень про користь чи шкоду. Яскравим прикладом таких зусиль стала *етика землі* американського натураліста і лісівника О.Леопольда (*Aldo Leopold*, 1887 – 1948), згідно з якою екологічні знання про землю неодмінно мають доповнюватися «любов'ю та повагою», а саме поняття землі охоплює «все живе на ній, над ній і в ній... Земля – єдиний організм» [6, 166]. О.Леопольдові належить відомий заклик «Думай як гора!», в якому втілено нагадування людині завжди пам'ятати про цілісність і взаємопов'язаність природного світу. Саме цей заклик згодом зробили своїм гаслом представники природоохоронного й екологічного руху по всьому світу. Багато в чому погляди О.Леопольда близькі до етики великого європейського мислителя-гуманіста А.Швайцера, автора принципу «благоговіння перед життям» як розширення меж людської моралі та покладання людиною на себе «безмежної відповідальності за все, що живе» [9, 218].

Найвизначнішим досягненням громадських виступів на захист природи кінця XIX – початку XX ст., за оцінкою Р.Делтона, було створення організаційного підмурку нового масового громадського, здатного реагувати на все гостріші виклики наступних років, а також активізувати стурбованість і свідомість цюнайширших верств населення [13, 33–35].

Нова хвиля екологічної мобілізації, що формувалася впродовж 1960-х років, за своєю спрямованістю й змістом суттєво відрізнялася від попередньої природоохоронної хвилі тим, що на цьому етапі екологічна стурбованість пов'язувала права людини на гідне життя із якістю довкілля, зосередившись на небезпечних наслідках розвитку військово-промислового комплексу в умовах «холодної війни» (суголосний завданням Пагвоського руху вчених за мир, роззброєння та міжнародну безпеку, заснованого 1955 р.) та ядерної енергетики, безконтрольної хімізації сільського господарства, промислових забруднень, що спричинювали кислотні дощі, загрози здоров'ю людини тощо, а відтак – тотальні загрози існуванню життя на Землі. Вчені екологи та громадські діячі публічно закликали до здійснення суспільного контролю у цих сферах, апелюючи, передовсім, до персональної відповідальності вчених і вбачаючи роль екологів не лише в нарощуванні наукових знань, а й у просвітництві щодо значення природи для подальшого існування та розвитку суспільства як серед пересічних громадян, так і серед політиків.

Визначною подією стала публікація 1965 року книжки відомої американської дослідниці Р.Карсон (Rachel Carson, 1907-1964) «Мовчазна весна», тобто весна без пташиного співу, в якій авторка звертала увагу на небезпеки, які може спричинити повсюдне використання пестицидів, насамперед ДДТ, який вважався надзвичайно ефективним засобом боротьби зі шкідливими комахами, бо викликав у тих параліч нервової системи під час застосування у невеликих концентраціях, тобто за рахунок високої токсичності. Швейцарський хімік Пауль Мюллер (Paul Müller), який відкрив токсичні властивості ДДТ як контактної отрути, отримав 1948 року Нобелівську премію в галузі фізіології і медицини.

Як інсектицид ДДТ набув широкого використання, по-перше, для боротьби з комахами-переносниками небезпечних захворювань (насамперед, тифу та малярії) і для попередження епідемій; во-друге, для знищення шкідників сільськогосподарських культур і, відповідно, зменшення втрат врожаїв. Орієнтованість на досягнення бажаного позитивного ефекту від використання отрути в сільському господарстві залишила поза увагою ймовірні негативні наслідки для інших видів тварин і для здоров'я людини, зокрема й через нехтування правилами безпеки під час використання та утилізації хімікату. Власне, ці негативні наслідки й висвітлила у своїй книзі Р.Карсон, показавши, що ДДТ призводить до загибелі пташенят, переміщуючись природними харчовими ланцюгами і негативно впливаючи на всі їхні ланки. Р.Карсон закликала вчених і працівників сільського господарства до дбайливого ставлення до природи, законодавців – до вироблення суворих критеріїв контролю над використанням небезпечних речовин, а хімічну промисловість – до відповідальності під час тестування нових хімічних препаратів і дотримання правил безпеки у разі використання. «Епохальна книга Рейчел Карсон «Silent Spring» у 1962 році, – зауважує А.Гор, – красномовно застерігала Америку та світ про небезпеку від пестицидів для перелітних птахів та інших складових природного довкілля» [4, 144]. Факти про шкідливий вплив інсектицидів і пестицидів на екосистеми та людину, а також заклики до обмеження їхнього використання, що викладені в «Мовчазній весні», викликали широкий резонанс у громадськості та стимулювали активні дії представників природоохоронних рухів. Сучасний американський екофілософ і соціолог М. Белл (Michael Bell) наводить враження своєї матері він прочитання уривків «Мовчазної весни» після її виходу у світ: «Це дійсно шокувало багатьох людей», «ми не мали жодного уявлення про те, що пестициди можуть бути такими небезпечними. Ніхто навіть не ставив перед собою такі питання» [11, 173].

Вихід у світ «Мовчазної весни», наклад якої становив близько 2 млн примірників, став потужним поштовхом для мобілізації міжнародного екологістського руху під гаслами заборони використання ДДТ та інших гербіцидів, а згодом – із

ширшими вимогами на захист довкілля та екологічної безпеки населення. Водночас представники хімічної промисловості звинувачували Р. Карсон у необґрунтованому алармізмі. Проте резонанс від публікації «Мовчазної весни» не лише спонукав учених глибше досліджувати вплив пестицидів на довкілля, харчові ланцюги й на здоров'я людини, а й значне обмеження використання ДДТ і мобілізацію широкого загалу на захист довкілля. Нерідко Р.Карсон називають матір'ю сучасного екологізму.

Екологістський рух охопив широкі верстви промислово розвинених країнах Західної Європи й Північної Америки. Відбулася своєрідна біфуркація руху за збереження природи на *власне природоохоронний рух* і *рух за охорону довкілля та якості життя людини*. Від 1960-х років вони становлять дві потужні гілки суспільно-політичного руху, але, незважаючи на відносну автономію, тісно взаємодіють між собою.

В.Теобальд пов'язує 1960-і роки з процесами політизації проблем довкілля, звертаючи увагу на такі її передумови: 1) широке висвітлення проблем довкілля засобами масової інформації; 2) суспільна готовність розглядати проблеми довкілля як політично значущі; 3) підтримка з боку низки політичних партій та інститутів; 4) теоретична інтеграція проблем довкілля в широкий контекст інтерпретації, тобто становлення системного, інтегрованого підходу до явищ, які досі розглядалися ізольовано.

Цілком закономірно 1960-і - 1970-і роки вважають початком екологізації всіх сфер суспільно-політичного життя, кульмінацією якої стало перше відзначення Дня Землі у квітні 1970 р., який, за задумом його організаторів, мав ознаменувати початок нової доби – доби екології. За оцінкою дослідника екологічного руху в США Р.Готліба, День Землі відрізнявся від інших подій 1960-х років не лише безпрецедентною кількістю учасників чи характером події, а насамперед символізмом, широким висвітленням у засобах масової інформації, завдяки чому свято набуло суспільно-політичного визнання і стало невід'ємним атрибутом екологізму наступних років [16, 105–114].

Беззаперечним внеском міжнародної наукової еліти в справу переосмислення відносин між людиною та природним середовищем як джерелом ресурсів і, відповідно, і, відповідно засад суспільного життя, політичного порядку та стратегій на майбутнє, є публікація 1972 року першого Звіту Римському клубу «Межі зростання». Ця публікація на багатьох справила ефект «шокової терапії», унаочнивши дві можливості для вибору: зберігати темпи економічного зростання й чисельності народонаселення ціною виснаження природних ресурсів і деградації довкілля, наближаючись до «меж», або змінити тенденції зростання на користь економічної й екологічної глобальної рівноваги, що згодом лягло в основу концепції збалансованого (сталого) розвитку, представленої у звіті «Наше спільне майбутнє» (....)

. Президент Римського Клубу Р.Дієз-Гохлейтнера, назвав час появи «Меж зростання» Роком великого поділу, оскільки людям були надані вагомі аргументи, що спонукали до усвідомлення необхідності переоцінення екологічних наслідків швидкого зростання економічного потенціалу індустріальних країн і перегляду засад такого зростання з огляду на параметри довкілля [14, ix–xiv]. Вагомим внеском в осмислення глобалізаційних процесів та їхніх соціально-економічних і екологічних наслідків стали й наступні доповіді Римського клубу, а також поточна діяльність Асоціації Римського клубу. Одна з найцікавіших методологій визначення ефективності соціоприродних комплексів була запропонована Богданом Гаврилишиним – яскравим представником міжнародної та української еліти, – у його доповіді Римському клубу «Дороговкази у майбутнє: до ефективніших суспільств» (1979 р.), яка ретельно проаналізована Сергієм Грабовським в окремому розділі книги «Феномен соціоприродних систем: світоглядно-методологічні нариси» [10, с.263–283].

Таким чином, проблеми, якими раніше переймалися представники наукових, університетських, культурних еліт, тепер стають об'єктом уваги і справою життя усіх верств населення. Цю трансформацію можна розглядати як початок становлення суспільного явища, яке зазвичай називають «екологічною (екологістською) свідомістю».

Висновки. Незважаючи на те, що екологістський рух пройшов шлях від стурбованості еліт, викликаній наступом індустріалізації, розширеного сільськогосподарського виробництва, урбанізації на природу та негативними наслідками економічного зростання загалом і, відповідно, заростанням споживання, до руху масового, в якому беруть безпосередню участь тисячі й мільйони людей, еліти продовжують відігравати у ньому вагомий роль. Ця роль полягає у наступному:

- представники еліт, насамперед наукових надають вагомі аргументи про зміни, що відбуваються в довкіллі; про загрози й ризики, які з цього випливають, а також пропонують інструментарій для їх попередження чи подолання;
- наукові, мистецько-культурні та політичні еліти виступають ініціаторами тих чи тих суспільних ініціатив та масових акцій на захист довкілля (підготовка петицій і звернень, збір підписів, участь у насадженні дерев чи прибиранні територій тощо), а своєю власною участю у природоохоронних чи екологістських акціях підвищують їхній суспільний статус і привертають більше уваги з боку населення;
- своєю поведінкою як публічні люди представники еліт задають взірці для інших членів суспільства, формують смаки та моделі споживання. Прикладами такої поведінки можуть бути: користування громадським транспортом чи велосипедом, відмова від

одягу з натурального хутра, вегетаріанство, відмова від таких форм дозвілля як полювання на користь спостереження в живій природі тощо;

- у наш час поділ на еко-еліти та масовий екологістський рух є доволі умовним, оскільки, по-перше, з 1960-х років в середовищі масового руху виросли власні еліти, по-друге, сам масовий екологічний рух постійно залучає до своїх лав представників різноманітних еліт та послуговується їхніми знаннями, досвідом та авторитетом.

1. Блюменберг Г. Світ як книга / Г. Блюменберг, пер. з нім., передмова, коментарі В. Єрмоленка. – К.: Лібра, 2005. – 544 с.

Гардашук Т.В. Охорона природи в Україні як складова частина культури // *Історія української культури в 5-ти томах. – Т.5: Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. – Книга 4. – К.: Наукова думка, 2013. – С.713 – 730.*

Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух / А. Гор; пер. з англ.; ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття» та Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2001. – 404 с.

Єрмоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.

Леопольд О. Календарь песчаного графства. – М.: Мир, 1983. – 248 с.

2. Теобальд В. Екологія как эрзац-религия и вопрос ее рациональной обосновываемости // *Вопросы философии. – 2003. – № 12. – С.93–99.*

3. Шалагінов Б. Б. «Магічний ідеалізм» Новаліса: спроба реконструкції // *Наукові записки НАУКМА. – 2011. – Том 124: Філологічні науки. – С. 77–88.*

4. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. – М.: Прогресс, 1992. – 576 с.

Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2009. – 284 с.

5. Bell M. An Invitation to Environmental Sociology. – California: Pine Forge Press, 1998. – 342 p.

6. Costain W.D., Lester J.H. The Evolution of Environmentalism // *Environmental Politics and Policy: Theories and Evidence / Ed. By J.P.Lester. – Durham; London: Duke Univ.Press., 1995. – P.15–38.*

7. Dalton R. The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe. – New Hawen; London: Yale Univ.Press., 1994. – 305 p.

8. Diez-Hochleither R. Foreword // King A., Schneider B. The First Global Revolution: a Report by the Council of the Club of Rome. – N.Y.: Pantheon Book, 1991. – P.IX – XIV.

9. Environmentalism and British Romanticism. – [Електронний ресурс] – Адреса посилання: <http://web.utk.edu/~gerard/romanticpolitics/ecology>

10. Gottlieb R. Forcing the Spring: the Transformation of the American Environmental Movement. – Washington: Island Press, 1993. – 413 p.

11. McCormick J. The Global Environmental Movement. – London: Belhaven Press., 1989. – 259 p.

References

1. Blyumenberh H. Svit yak knyha / H. Blyumenberh, per. z nim., peredmov, komentari V. Yermolenka. – K.: Libra, 2005. – 544 s.

2. Gardashuk T.V. Okhorona pryrody v Ukrayini yak skladova chastyna kul'tury // Istoriya ukrayins'koyi kul'tury v 5-ty tomakh. – T.5: Ukrayins'ka kul'tura XX – pochatku XXI stolit'. – Knyha 4. – K.: Naukova dumka, 2013. – S.713 – 730.

3. Gor A. Zemlya u rivnovazi. Ekolohiya i lyuds'kyi dukh / A. Hor; per. z anhl.; VHO «Ukrayina. Poryadok dennyy na KHKHI stolittya» ta Instytut staloho rozvytku. – K.: Intelsfera, 2001. – 404 s.

4. Yermolenko A. Sotsial'na etyka ta ekolohiya. Hidnist' lyudyny – shanuvannya pryrody / A. M. Yermolenko. – K.: Libra, 2010. – 416 s.

5. Leopold O. Kalendar' peschanogo grafstva. – M.: Mir, 1983. – 248 s.

6. Teobal'd V. Ekologiya kak erzats-religiya i vopros yeye ratsional'noy obosnovuyayemosti // Voprosy filosofii. – 2003. – № 12. – S.93–99.

7. Shalahinov B. B. «Mahichnyy idealizm» Novalisa: sprobа rekonstruktsiyi // Naukovi zapysky NaUKMA. – 2011. – Tom 124: Filolohichni nauky. – S. 77–88.

8. Shveytser A. Blagogoveniye pered zhizn'yu. – M.: Progress, 1992. – 576 s.

9. Fenomen sotsiopryrodnykh system. Svitohlyadno-metodolohichni narysy. – K.: Vydavets' PARAPAN, 2009. – 284 s.

10. Bell M. An Invitation to Environmental Sociology. – California: Pine Forge Press, 1998. – 342 p.

11. Costain W.D., Lester J.H. The Evolution of Environmentalism // Environmental Politics and Policy: Theories and Evidence / Ed. By J.P.Lester. – Durham; London: Duke Univ.Press., 1995. – P.15–38.

12. Dalton R. The Green Rainbow: Environmental Groups in Western Europe. – New Hawen; London: Yale Univ.Press., 1994. – 305 p.

13. Diez-Hochleither R. Foreword // King A., Schneider B. The First Global Revolution: a Report by the Council of the Club of Rome. – N.Y.: Pantheon Book, 1991. – P.IX – XIV.

14. Environmentalism and British Romanticism. – [Електронний

ресурс] – Адреса посилання: <http://web.utk.edu/~gerard/romanticpolitics/ecology>

15. Gottlieb R. Forcing the Spring: the Transformation of the American Environmental Movement. – Washington: Island Press, 1993. – 413 p.

16. McCormick J. The Global Environmental Movement. – London: Belhaven Press., 1989. – 259 p.

УДК 165.21(045)

Ірина Грабовська

НЕОІМПЕРСЬКІСТЬ СУЧАСНОЇ РОСІЇ ЯК ІСТОРИЧНИЙ ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ ЕЛІТ

Анотація: У статті проводиться аналіз політики та практики неоімперіалізму РФ, досліджується специфіка путунізму як історичного виклику, що постає перед постсовєтськими постколоніальними елітами колишнього СРСР, в даному випадку – перед українськими. Існуюча певна толерація щодо культури колонізатора, притаманна чималій кількості представників українських еліт, як політичних, так і економічних та творчих, є однією з ознак їхньої неподоланої постколоніальності, що, у свою чергу, заважає перетворенню України на сучасну європейську цивілізовану державу та повноцінну модерну націю. Потреба у більш рішучому протистоянні політичним та ідеологічним впливам сучасного Кремля, його неоімперським діям, надання ефективнішого та жорсткішого опору агресорові – путінській Росії, що вторглася на територію України та нав'язала гібридну війну її народові, є не лише вимогою, актуальною для самозбереження та утвердження української самостійної нації, але і наполегливою порадою, яка виходить із вуст прихильних до України політиків різних держав та просунутих аналітиків із самої теперішньої Росії. Думку про те, що Україна повинна набагато рішучіше виступати проти політики та дій путінської Росії неодноразово висловлювала, наприклад, президент Литви Даля Грібаускайте. Здатність до ефективного протистояння підступному агресорові – путінській Росії – стала сьогодні екзаменом для українських еліт щодо їхньої життєспроможності та ефективності.

Ключові слова: еліти, українська держава, українська нація, путунізм, неоімперіалізм Росії, гібридна війна, історичний виклик.

Irina Grabovska

THE NEO-IMPERIALISM OF MODERN RUSSIA AS A HISTORICAL CHALLENGE FOR UKRAINIAN POST-COLONIAL ELITES

Abstract: The article analyzes the policy and practice of neo-imperialism in the Russian Federation, examines the specificity of Putinism as a historical challenge posed by the post-Soviet post-colonial elites of the former USSR, in this case, the Ukrainian ones. Existing certain toleration of the culture of the colonizer, inherent in a large number of representatives of the Ukrainian elites, both political, and economic and creative, is one of the hallmarks of their unshakable post-colonialism, which, in turn, hinders the transformation of Ukraine into a modern European civilized state and a full-fledged modern nation. The need for a more determined opposition to the political and ideological influences of the modern Kremlin, its neo-imperial actions, the